

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

5633 Методичні вказівки
до практичних занять
із дисципліни «**Філософія культури**»
для здобувачів третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти за спеціальністю
033 Філософія
усіх форм навчання

Суми
Сумський державний університет
2023

Методичні вказівки до практичних занять із дисципліни «Філософія культури» для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за спеціальністю 033 Філософія усіх форм навчання / укладач О. П. Бойко. – Суми : Сумський державний університет, 2023. – 65 с.

Кафедра психології, політології та соціокультурних технологій

Методичні вказівки до практичних занять підготовлені відповідно до нової освітньо-наукової програми підготовки аспірантів. Вони містять навчальну програму курсу «Філософія культури», комплекс навчально-методичного забезпечення до кожної теми (плани занять, глосарій, питання для самостійного вивчення та обговорення, список літератури).

ЗМІСТ

	С.
Пояснювальна записка	4
Програма курсу	8
Теми практичних занять	11
Тема 1. Філософія культури: зміст і походження поняття, проблематика, специфіка.....	11
Тема 2. Культура в системі буття.....	13
Тема 3. Філософія культури в історико-філософському осмисленні	17
Тема 4. Культура як об'єкт цілісного філософського уявлення.....	22
Тема 5. Антропологічний вимір філософії культури	29
Тема 6. Культура й цивілізація.....	35
Тема 7. Традиційна та нетрадиційна культура	42
Тема 8. Елітарна й масова культура.....	48
Тема 9. Міжкультурні комунікації.....	54
Тема 10. Культура та сучасність	59

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Культура – це складне утворення, системна єдність величезної кількості окремих галузей культурної діяльності людини: матеріальної, духовної, побутової, повсякденної й спеціалізованої. Різні функції культури, її окремі прояви, аспекти та підсистеми вивчають конкретні культурологічні й гуманітарні науки. Щоб виникло розуміння культури не лише в її найзагальнішому вигляді, а й на рівні культури окремої історичної епохи, конкретного суспільства або народу, одержуване ними знання не може просто механічно підсумовуватися. Потрібна певна узагальнювальна ідея, принцип або метод, щоб упорядкувати розрізнені знання в цілісність, з якої могло б «вирости» узагальнене уявлення про культуру або її образ. Саме розгляд культури з деякої узагальненої єдиної точки зору становить сутність філософії культури, що дає ту чи іншу «загальну теорію культури».

Зауважимо, що нині для більшості людей одним із пріоритетних завдань сучасності є підвищення культурного рівня, збагачення знаннями й підвищення рівня духовних цінностей.

Предметом вивчення курсу є науково-теоретичні й практичні основи знань у сфері філософії культури, а саме: культура у сфері буття (онтологічний статус культури, екологічні проблеми теорії культури, соціологічні проблеми теорії культури, антропологічні проблеми теорії культури).

Міждисциплінарні зв'язки. Навчальна дисципліна «Філософія культури» належить до циклу професійних дисциплін для цієї спеціальності. Вона продовжує практико-орієнтовану логіку процесу професійної підготовки аспірантів за спеціальністю «Філософія», закладену в дисциплінах «Філософія», «Соціологія», «Соціальна філософія», «Філософія науки».

Мета викладання дисципліни – вивчення сутнісних

засад культури, закономірностей та перспектив її розвитку, досліджування відмінностей і співвідношення культури з природою й цивілізацією. Курс присвячено розгляду основних філософських підходів до культури, її природи, особливостей історичного розвитку, типологізації тощо. Завданням курсу є вивчення структури, функцій та ролі культури в житті людини й суспільства. Філософія культури спрямована на виявлення провідних тенденцій в еволюції культури, розкриття причин її кризових явищ, а також взаємозв'язку культури з розвитком суспільства, взаємодії соціального та культурного прогресу, проблеми культури в контексті глобальних проблем сучасності.

Основні завдання вивчення дисципліни:

– навчити студентів розумінню цілей і завдань філософії культури як філософської дисципліни, що моделює світогляд;

– забезпечити сучасними знаннями з філософії культури про її місце, роль та значення культурно-філософської проблематики в системі філософського знання;

– сприяти набуттю навичок роботи зі спеціальною літературою й відповідним інформативним матеріалом;

– ознайомити з буттям культури (матеріальної та духовної), її різними видами, мовами мистецтва;

– розвинути вміння проведення аналізу сучасних видів культури з використанням категорій філософії, застосовувати теоретичні знання під час виконання практичних завдань.

У результаті вивчення дисципліни студент повинен набути таких **компетенцій**:

1) знати:

– головні філософські теорії культури;

– проблематику філософії культури й дослідників головних проблем;

– тенденції розвитку національних культур у різні періоди;

- специфіку й проблеми функціонування сучасної культури;
- відмінності філософії культури як теоретичної дисципліни, її основні характерні риси;
- специфіку екологічних і соціологічних проблем філософії культури;
- особливості функціонально-аксіологічних основ культури;
- функції культури щодо людини та світу;
- естетичні й етнологічні основи культури;
- місце та роль людини в системі культури;

2) *уміти:*

- ідентифікувати проблеми культури з представниками філософських напрямів та їх вченнями, зіставляти їх із етапами розвитку певної культури;
- аналізувати взаємовпливи різних філософських теорій між собою та їх вплив на розвиток європейської культури;
- аналізувати генезу й розвиток сучасної культури порівняно з розвитком національних культур;
- виокремлювати головні проблеми теорії та історії культури з філософського контексту чи філософського вчення;
- аналізувати філософські праці, виявляючи в них філософсько-культурологічну проблематику;
- оперувати категоріально-понятійним апаратом цього навчального елементу;
- характеризувати особливості культур філософських вчень різних епох;
- характеризувати основні тенденції культури майбутнього;

3) *розуміти:*

- особливість поняття «культура», її значення в системі буття та вплив на самовизначення людини;
- відмінність між різними культурфілософськими напрямками;

- відмінності між культурою й цивілізацією, культурою та історією;
- внутрішні проблеми розвитку культури;
- особливості розвитку історії культури; значення історії культури для сучасності;
- відмінності між культурфілософськими вченнями різних епох;
- особливості культурфілософської проблематики ХХ ст.;
- значення природничо-біологічних передумов у становленні культури;
- особливості символізму в культурі;
- особливості поглядів психоаналізу на систему культури;
- феномен культури як ціннісної картини світу;
- визначення комунікативних основ культури;
- основні риси естетичних та етнологічних основ культури;
- особливості наукових вчень сучасних дослідників.

ПРОГРАМА КУРСУ

Тема 1. Філософія культури: зміст і походження поняття, проблематика, специфіка

Філософія культури в системі гуманітарного знання.

Філософія культури як метатеорія.

Специфічність філософії культури та її предмета.

Тема 2. Культура в системі буття

Онтологічний статус культури.

Культура й природа: екологічні проблеми теорії культури.

Соціологічні проблеми теорії культури.

Антропологічні проблеми теорії культури.

Тема 3. Філософія культури в історико-філософському осмисленні

Формування та розвиток філософії культури: від Античності до XIX ст. Філософія культури в контексті «філософії життя».

Проблема культури й цивілізації в культурофілософських концепціях XX ст.

Соціологічний ракурс філософії культури XX ст.

Філософсько-релігійні концепції культури.

Тема 4. Культура як об'єкт цілісного філософського уявлення.

Сутність та походження поняття «культура».

Зміст і філософські визначення поняття «культура».

Культурні характеристики.

Різновиди типологій культури.

Формаційна типологія культур.

Регіональна типологія світової культури.

Універсальна модель культури.

Європо- та америкоцентризм.

Тема 5. Антропологічний вимір філософії культури

Людина й культура: культурфілософський погляд на проблемне поле.

Культурна антропологія як самоздійснення філософії культури у ХХ ст.

Американська школа культурантропології.

Британська школа соціальної антропології.

Індивідуальність як суб'єкт культури.

Патологічні форми взаємодії індивідуального й культурного.

Культурна картина світу.

Тема 6. Культура й цивілізація

Поняття цивілізації.

Культурологічна концепція О. Шпенглера.

Концепція «кругообігу локальних цивілізацій».

Теорія соціокультурних суперсистем П. Сорокіна.

Теорія культурно-історичних типів М. Я. Данилевського.

Концепція Ж. Еллюля.

Сучасні пошуки цивілізаційної моделі.

Тема 7. Традиційна та нетрадиційна культура

Поняття ментальності.

Історія ментальностей.

Традиційна й нетрадиційна культура.

Культура Сходу.

Культура Заходу.

Тема 8. Елітарна й масова культура.

Змістові основи типології елітарного та масового в культурі.

Елітарна культура: характерні ознаки й зміст поняття.

Осмилення елітарної культури в історико-філософському контексті.

Масова культура.

Масове суспільство в контексті культурфілософських осмислень.

Тема 9. Міжкультурні комунікації

Визначення та зміст поняття «міжкультурна комунікація».

Спілкування й культура.

Умови позитивного спілкування.

Чинники, що відображають культурну традицію.

Тема 10. Культура та сучасність

Криза культури.

Символізм і культура.

Проблема відчуження людини від культури у філософських осмисленнях ХХ ст.

Глобальні проблеми людства.

Діалог культур як еволюційна форма самоздійснення людства.

Діалогічність як базова характеристика української культури.

ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Філософія культури: зміст і походження поняття, проблематика, специфіка

Філософія культури в системі гуманітарного знання.
Філософія культури як метатеорія.
Специфічність філософії культури та її предмета.

Понятійно-термінологічний апарат та персоналії

Філософія культури – це загальна метатеорія культури, що стосується її сутності й природи, глибинних змістів, родових ознак і видових проявів та вивчає феномен культури з позиції осмислення класифікації видів, форм та напрямів, а також проблем, пов'язаних із духовним здійсненням проекту людини.

Філософія культури – це система метафізичних тверджень про сутність, генезис і найзагальніші закони культури, що прямо не спираються на емпіричні факти.

Філософія культури означає сферу, що виявляє універсальність сутнісних засад культурного процесу, його складники й закономірності розвитку.

Особливості філософії культури:

- здійснює рефлексію, тобто усвідомлення, що являє собою культура;
- ця рефлексія відбувається на підставі раціонально-теоретичного мислення;
- культура осмислюється не в окремих випадках чи проявах, а всезагально, тобто як цілісність;
- філософія прагне визначити й усвідомити сенс і призначення культури як тотальності;
- філософія культури порушує питання про умови існування культури в її різноманітних формах.

Специфічність предмета філософії культури полягає в:

- метатеоретичному вимірі;
- амбівалентності лінійного й голографічного;

- взаємодовизначенні буття та культури;
- універсалиях творчості як онтологічного принципу культури;
- самовизначенні через виникнення історії з еволюції;
- духовному наповненні всіх культурних об'єктиваций як фундаментальної присутності в реальності;
- смислопокладанні як базовому принципі самоздійснення культури.

Адам Генріх Мюллер (1779–1829) – німецький публіцист.

Антропогенез – це процес походження й розвиток людини, що розглядається в біологічному (біологічна еволюція людини), психічному та соціокультурному планах.

Гносеологія – це теорія пізнання, філософське вчення про пізнання.

Карл Вільгельм Хюбнер (нім. Carl Wilhelm Hübner, 1814–1879) – німецький художник романтичного напрямку, публіцист, філософ мистецтва.

Амбівалентність – це існування двох логічно взаємовиключних суджень, якими керується людина в процесі мислення.

Трансцендентне – це абсолютне начало, що виходить за межі людської свідомості, але може опускатись у свідомості як ідеал духовних прагнень.

Мартін Гайдегер (1889–1976) – німецький філософ, представник феноменології, один із засновників герменевтики й сучасної лінгвістичної філософії.

Екзистенція – це категорія існування, а *екзистенціальний* – пов'язаний з існуванням та виявленням сутності через існування.

Універсалия – це термін, яким позначають усе те, що за своєю сутністю характеризує одиничні речі (субстанції).

Онтологія – це філософське вчення про буття, осмислення картини світу.

Персоналізм (лат. *persona* – особа) – це релігійно-ідеалістична течія в сучасній філософії, що розглядає особу як первинну реальність і найвищу духовну цінність, а світ – як вияв творчої активності верховної особи – Бога.

Контрольні запитання за темою

1. Які значення й мета філософії культури в системі знань про культуру?
2. Яка предметна різниця між культурологією та філософією культури?
3. Що таке метатеоретичний рівень філософії культури?
4. У чому полягає специфічність поглядів на культуру як предмет філософії культури?
5. Яка сутність модальності культури й буття?
6. Перетин еволюції та історії як граничне поле філософії культури.
7. У чому полягає смислопокладання у філософії культури?
8. Що таке філософія культури?

Література

Гатальська С. М. Філософія культури : підручник. Київ : Либідь, 2005. 328 с.

Тема 2. Культура в системі буття

Онтологічний статус культури.

Культура та природа: екологічні проблеми теорії культури.

Соціологічні проблеми теорії культури.

Антропологічні проблеми теорії культури.

Понятійно-термінологічний апарат та персоналії

Буття – це одне з найважливіших і найабстрактніших світоглядних понять, до яких дійшло людство в процесі

свого розвитку. Воно охоплює поняття існування, реальності й суміжних із ними тем. Протилежністю буття є небуття, або ніщо.

Форми буття:

- природа як наявне буття матерії, реальність її конкретного існування;
- суспільство;
- людина;
- культура.

Культура – це форма буття, що утворюється людською діяльністю, охоплюючи:

– *якості самої людини як суб'єкта діяльності* – надприродні якості, тобто такі, що, спираючись на дані їй від природи можливості, формуються в ході становлення людства й щоразу відтворюються знову в ході становлення індивіда (за законом «онтогенез повторює філогенез», який діє не лише фізіологічному на рівні);

– *способи діяльності*, не вроджені ні виду, ні індивіду, але що ним винаходяться, вдосконалюються та передаються з покоління в покоління завдяки навчанню, освіті, вихованню;

– *різноманіття предметів* (матеріальних, духовних, художніх), у яких опредметнюються процеси діяльності, які стають «другою природою», що твориться з матеріалу «першої», справжньої природи, щоб задовольняти надприродні, специфічно людські потреби й служити передавачем цього людського початку іншим людям;

– *вторинні способи діяльності* – «службовці» вже не опредметнення, а розпредметнення тих людських якостей, що зберігаються в предметному бутті культури;

– *знову людина*, друга роль якої в культурі обумовлюється тим, що в процесі розпредметнення вона росте, змінюється, збагачується, розвивається, тобто стає *продуктом культури*;

– зв'язок процесів опредметнення й розпредметнення зі *спілкуванням* людей як особливим аспектом людської діяльності та відповідно феноменом культури.

Рівні відношення «культура – природа»:

– *практичне* відношення, що виражається в праці;

– *практично-духовне* відношення, яке формується в повсякденній свідомості людей у їх повсякденному житті, виражаючись у її перетворенні силами фантазії на деякий відмінний від реальності, уявний ідеальний світ, ціннісне осмислення якого опредметнено в міфології, релігії й мистецтві;

– *духовно-теоретичне* відношення, що виражається, з одного боку, в *пізнанні* законів природи, яке зароджується в повсякденній свідомості й одержує своє найвище вираження в науках про природу, природознавстві, а з іншого – в *ціннісному осмисленні* природи, що розробляється в межах ідеології та виражається в різному розумінні взаємовідносин природи й культури.

Сфери прояву відносин між природою й культурою:

– перетворенням на «другу» природу *навколишнього матеріального світу людини* в результаті відповідних зусиль культури;

– зіткнення та активне протиборство природи й культури в *самій людині* як природній та одночасно культурній істоті;

– створення людською уявою під час практично-духовного освоєння дійсності ідеального світу, що вона втілює в образах міфології й мистецтва.

Соціологічні проблеми теорії культури розглядали О. Конт, М. Вебер, Е. Дюркгейм, П. Сорокін, К. Маннгейма, Г. Зіммеля, Н. Еліас, Й. Вайс, П. Бурд'є та ін.

Основні функції культури в соціальному аспекті:

– гуманістична (люди́нотворча), тобто розвиток творчого потенціалу людини в усіх формах її життєдіяльності (головна функція);

- пізнавальна (гносеологічна), тому що культура є засобом пізнання й самопізнання суспільства, соціальної групи та окремої людини;
- інформаційна – функція трансляції соціального досвіду, що забезпечує зв'язок поколінь усіх часів;
- комунікативна – функція соціального спілкування, яка забезпечує адекватність взаєморозуміння;
- ціннісно-орієнтаційна, тобто культура задає певну систему координат, своєрідну «картку життєвих цінностей», у яких існує та на які орієнтується людина;
- нормативно-регулювальна (управлінська), яка проявляється в тому, що культура є засобом соціального контролю за поведінкою людини.

Контрольні запитання за темою

1. У чому полягає сутність модальності культури та буття?
2. Які найактуальніші екологічні проблеми теорії культури?
3. Який взаємозв'язок культури й природи?
4. Яка сутність екологічних проблем теорії культури?
5. Яка сутність антропологічні проблеми теорії культури?

Література

1. Гатальська С. М. Філософія культури : підручник. Київ : Либідь, 2005. 328 с.
2. Вебер М. Господарство і суспільство як загальні поняття. *Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика*. Київ : Основи, 1998. С. 87–107.
3. История философии и культура. Киев, 1991.
4. Крістева Ю. Самі собі чужі / пер. із фр. З. Борисюк. Київ : Основи, 2005. 264 с.
5. Петрушенко В. Л., Пінда Л. А., Подольська С. А. Культурологія : навчальний посібник / за заг. ред.

В. М. Пічі. 3-тє вид., випр. Львів : Магнолія плюс, 2005. 360 с.

6. Herskovitz M. J. Cultural Antropology. New York : Alfred Knopf, 1955. 569 p.

7. Boas F. The Mind of Primitive Man. Read Books, 2007. 296 p.

8. Boas F. Anthropology and Modern Life. Read Books Ltd, 2014. 262 p.

Тема 3. Філософія культури в історико-філософському осмисленні

Формування та розвиток філософії культури: від Античності до XIX ст.

Філософія культури в контексті «філософії життя».

Проблема культури й цивілізації в культур-філософських концепціях XX ст.

Соціологічний ракурс філософії культури XX ст.

Філософсько-релігійні концепції культури.

Понятійно-термінологічний апарат та персоналії

Уперше питання про сутність культури порушили давньогрецькі філософи. У той час іще не було сформовано термін «культура», але те, що нині пов'язано з проблематикою культури, античні мислителі відносили до сфери моральності.

Поняття «культура» виникло в Стародавньому Римі від латинського дієслова «colo» як опозиція до поняття «натура», тобто природа. Воно означало «оброблене», «вироблене», «штучне» замість «природного», «дикого» та застосовувалося передусім, щоб відрізнити рослини, які вирощувала людина, від дикорослих. Згодом поняття «культура» стало містити в собі ширше коло предметів, явищ, подій, загальними особливостями яких був їх надприродний характер, їх людське, а не божественне походження. Відповідно і сама людина тією мірою, якою її

розуміли як творця самої себе, результат різновидності природного матеріалу, потрапляла до сфери культури, і остання набувала змісту «виховання», «освіти».

Зауважимо, що поняття, яке людство стало визначати як «культура», суспільна свідомість виділила задовго до того, як у римлян з'явилося для цього слово. Давньогрецьке «техне» («ремесло», «мистецтво», «майстерність», з огляду на це – «техніка») не мало такого широкого узагальнювального значення як латинське «культура», що означало те саме – людська діяльність із перетворення матеріального світу, зміна форм природної предметності.

У свідомості людини розмежовуються натура й культура як перший крок на шляху до самоідентифікації, самопізнання, самоосмислення членів певної спільноти зі своїми програмами дій, стереотипами, відтворенням побуту, навичками, генотипами співжиття, що раніше не існували в природі.

З огляду на це культура є формою виділення людини з природи. Значна кількість позитивних досягнень культури завершила доісторичні часи, сформувала свою протилежність – цивілізацію, «увімкнувши» рушійні сили історії.

Софісти – давньогрецькі мудреці V–IV ст. до н. е., які розвивали ораторське мистецтво, граматику, етику, літературу, математику та елементарну фізику.

Кініки – одна з найвідоміших і найзначніших давньогрецьких сократівських філософських шкіл IV ст. до н. е. Вивчали етичні проблеми та їх вплив на суспільство, ігноруючи вивчення теорії пізнання й розвитку суспільства.

Пайдейя – категорія давньогрецької філософії, що відповідає сучасному поняттю «освіта»: певна модель виховання

Фрідріх Вільгельм Йозеф фон Шеллінг (1775–1854) – німецький філософ, представник німецького ідеалізму.

Джамбаттіста Віко (1668–1744) – італійський філософ епохи Просвітництва, засновник сучасної філософії історії.

Жан-Жак Руссо (1712–1778) – французький філософ-просвітник, письменник, композитор.

Фрідріх Шіллер (1759–1805) – німецький поет, філософ, теоретик мистецтва й драматург, представник напрямів «Буря і натиск» та романтизму в літературі.

Йоганн-Готфрід Гердер (1744–1803) – німецький філософ, фольклорист, письменник і мислитель, один із визначних представників німецького Просвітництва.

Єнська школа – група діячів романтичного руху. Відомі літератори: брати Август Вільгельм та Фрідріх Шлегель, Людвіг Тік (Новалис), які просували романтичні ідеї в літературі й мистецтві XIX ст.

Фрідріх Вільгельм Ніцше (1844–1900) – відомий німецький філософ, психолог і класичний філолог, представник ірраціоналізму й «філософії життя».

Георг Зіммель (1858–1918) – німецький філософ і соціолог, один із головних представників пізньої «філософії життя». Розробляв переважно проблеми філософії, культури та соціології.

Освальд Арнольд Готфрід Шпенглер (1880–1936) – німецький філософ, культуролог, історик і публіцист.

Людвіг Клагес (1872–1956 рр.) – німецький психолог та філософ, прихильник ідей Шопенгауера і Ніцше, один із піонерів характерології й графології.

Герман Олександр фон Кайзерлінг (1880–1946) – німецький філософ та письменник.

Хосе Ортега-і-Гассет (1883–1955) – іспанський філософ, культуролог, син іспанського письменника Хосе Ортеги Мунільї.

Микола Якович Данилевський (1822–1885) – соціолог, культуролог, публіцист і дослідник природи, геополітик, один із засновників цивілізаційного підходу до історії, ідеолог панславізму.

Арнольд Джозеф Тойнбі (1889–1975) – англійський історик, один із розробників цивілізаційної теорії.

Аврелій Августин Іппоннійський, або Блаженний Августин (354–430) – християнський теолог і церковний діяч, святий католицизму, головний представник західної патристики, родоначальник християнської філософії історії.

Вільгельм Дільтей (1833–1911) – німецький історик культури та філософ-ідеаліст, представник філософії життя, літературознавець, який уперше ввів поняття так званих «наук про дух».

Георг Зіммель (1858–1918) – німецький філософ і соціолог, один із головних представників пізньої «філософії життя». Досліджував переважно проблеми філософії, культури та соціології

Освальд Арнольд Готфрід Шпенглер (1880–1936) – німецький філософ, культуролог, історик та публіцист, автор багатьох праць, зокрема найвідомішої й найбільш дискусійної в 1920-х роках філософської праці «Занепад Європи» (у двох томах, 1918–1922).

Детермінізм – філософське вчення про загальну об'єктивну зумовленість явищ природи, суспільства й людської психіки, зокрема волі, внаслідок причинності, тобто такого зв'язку явищ, за якого одне явище (причина) за певних умов породжує інше (дію).

Арнольд Джозеф Тойнбі (1889–1975) – англійський історик, один із розробників цивілізаційної теорії.

Альберт Швейцер (1875–1965) – німецький філософ, музикант, лікар, місіонер, лауреат Нобелівської премії миру (1952 р., «За місіонерську діяльність»).

Йоган Гейзинга (1872–1945) – нідерландський історик, теоретик культури.

Люсьєн Леві-Брюль (1857–1939) – французький філософ, антрополог та етнолог.

Структуралізм – методологія гуманітарних наук, що намагається аналізувати певну специфічну галузь,

наприклад міфологію, як складну систему взаємозв'язаних частин. Став не просто методом, а інтелектуальним рухом, що в 60-х роках ХХ ст. прийшов на заміну екзистенціалізму.

Максиміліан Карл Еміль Вебер (1864–1920) – німецький соціолог, філософ, історик, політичний економіст, відомий як Макс Вебер. Ідеї Вебера значно вплинули на розвиток суспільних наук, зокрема соціології.

Герберт Маршалл Маклюен (1911–1980) – канадський філософ, філолог, літературний критик, дослідник впливу медіа як засобів комунікації на аудиторію.

Йоганн Генсфляйш цур Ляден цум Гутенберг (1397–1468) – німецький ювелір і винахідник.

Романо Гвардіні (1885–1968) – німецький філософ та католицький богослов італійського походження.

Контрольні запитання за темою

1. Коли виникли перші філософські погляди на культуру? Який їх зміст?
2. У чому полягає своєрідність культурфілософських поглядів доби Середньовіччя?
3. Що внесли філософи Нового часу в концептуальні погляди на культуру?
4. Які основні тенденції культурфілософських учень століття?
5. Особливості філософії культури в межах філософського напрямку «філософія життя».
6. Герменевтична методологія вивчення культури Вільгельма Дільтея.
7. Суб'єктивізм Георга Зіммеля й специфічність його культурфілософської концепції.
8. Криза культури в цивілізаційних концепціях Освальда Шпенглера, Арнольда Тойнбі.
9. Концепція ігрової культури Йогана Гейзига.
10. «Благоговіння перед життям» у культурфілософській концепції Альберта Швейцера.

11. Соціологічний ракурс філософії культури століття.
12. Соціологія культури Леві-Брюля.
13. Теорія ідеальних типів Макса Вебера.
14. Філософсько-релігійна концепція культури Романо Гвардіні.

Література

1. Вебер М. Господарство і суспільство як загальні поняття. *Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика*. Київ : Основи, 1998. С. 87–107.
2. Вебер М. Свобода і примус у правових спільнотах *Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика*. Київ : Основи, 1998. С. 83–86.
3. Гатальська С. М. Філософія культури : підручник. Київ : Либідь, 2005. 328 с.
4. История философии и культура. Киев, 1991.
5. Крістева Ю. Самі собі чужі / пер. із фр. З. Борисюк. Київ : Основи, 2005. 264 с.
6. Петрушенко В. Л., Пінда Л. А., Подольська С. А. Культурологія : навчальний посібник. / за заг. ред. В. М. Пічі. 3-тє вид., випр. Львів : Магнолія плюс, 2005. 360 с.
7. Попович М. Модерн і постмодерн: філософія і політика. Дух і Літера, 2002. № 9–10. С. 467–490.

Тема 4. Культура як об'єкт цілісного філософського уявлення

- Сутність і походження поняття «культура».
- Зміст та філософські визначення поняття «культура».
- Культурні характеристики.
- Різновиди типологій культури.
- Формаційна типологія культур.
- Регіональна типологія світової культури.
- Універсальна модель культури.
- Європо- й америкоцентризм.

Понятійно-термінологічний апарат та персоналії

Cultura (з лат. «догляд», «обробка», «виховання») спочатку трактувалося в буквальному сенсі – обробка землі, тобто втручання людини в природне середовище та його вдосконалення.

Культура – це і діяльність людини, і її вираження, і її результат, тобто і накопичення, і зберігання, і трансляція, і духовно-творчий процес, і рівень розвитку здібностей людини. *Культура* – це вища система норм та цінностей, що допомагає зберегти єдність і безперервність процесу історичного розвитку.

Ксенофонт (не пізніше ніж 444 р. до н. е. – не раніше за 356 р. до н. е.) – стародавній письменник, історик, афінський полководець. Його основний твір «Анабасис» високо шанувався античними риториками й мав значний вплив на грецьку та латинську прозу.

Марк Туллій Цицерон (106 р. до н. е. – 43 р. до н. е.) – давньоримський політичний діяч, видатний оратор, філософ та літератор. Один із зачинателів римської розповідної прози.

Публій Вергілій Марон (70 р. до н. е. – 19 р. до н. е.) – найвидатніший поет стародавнього Риму та один із найвизначніших поетів античної літератури, автор епосу «Енеїда», що оспівує легендарне походження римського народу.

Френсіс Бекон (1561–1626) – англійський політик, державний діяч, учений, філософ та есеїст. Один із засновників емпіризму – філософського напрямку, що стверджує первинність і значущість власного емпіричного досвіду.

Культура:

– успадковані винаходи, речі, технічні процеси, ідеї, звичаї й цінності (Б. Малиновський);

– мова, вірування, естетичні смаки, знання, професійна майстерність і різні звичаї (А. Радкліфф-Браун);

– загальний та звичний спосіб мислення (К. Г. Юнг);

– стійкі вірування, цінності й норми поведінки, які утворюють соціальні зв'язки та дають змогу узагальнити інтерпретацію життєвого досвіду (В. Беккет);

– форма проявленої свідомості. Відповідно до рівня свідомості формуються рівень і зміст культури;

– якість способу життя. «Час – це ми, які ми – такий і час» (Августин);

– феномен, створений унаслідок незавершеності, відкритості людської природи, розгортання творчої діяльності людини, спрямованої на пошук сакрального сенсу буття;

– складна, витончена, сповнена суб'єктоб'єктивними відносинами форма життя, де відбувається постійний синтез суб'єктивного розвитку та об'єктивних духовних цінностей;

– певний історичний рівень розвитку суспільства й людини, виражений у результатах матеріальної та духовної діяльності людей, у створюваній ними «другій природі»;

– дії людини, пов'язані з напруженим творчим актом, проривом у новий духовний простір.

Творчість – діяльність людей, спрямована на створення нового. Це здатність із відомого, наявного в дійсності матеріалу створювати нову реальність.

Демокрит Абдерський (приблизно 460–370 рр. до н. е.) – давньогрецький філософ, засновник атомістичної гіпотези пояснення світу, який розглядав можливість існування нескінченної кількості неповторних світів.

Ернст Кассіпер (1874–1945) – німецький та американський філософ, культуролог, представник Марбургської школи неокантіанства.

Культурні епохи: природоцентризм (космоцентризм), теоцентризм, соціоцентризм (культуроцентризм), логоцентризм, антропоцентризм.

Типологія – це науковий метод, що дає змогу систематизувати культурні об'єкти за спільністю будь-яких їх ознак. За такого підходу типологія культури дозволяє

виділити й класифікувати різні групи культурних об'єктів для їх більш повного вивчення, порівняння та опису.

Історичні типології культури ґрунтуються на виокремленні у світовій історії окремих історичних періодів та епох, у рамках яких виникали й функціонували різні конкретно історичні типи культури. Нині за історичною типологією культури виділяють кілька підходів.

Етнографічна класифікація сформована на основі вікових груп людства та створена вже на базі новітніх даних науки.

Історичні типології культури ґрунтуються на виокремленні у світовій історії окремих історичних періодів та епох, у рамках яких виникали й функціонували різні конкретно-історичні типи культури. Нині за історичною типологією культури виділяють кілька підходів.

Господарсько-культурна класифікація виділяє господарсько-культурні типи – комплекси особливостей господарства та культури, що складаються історично в різних народів, на різних рівнях соціально-економічного розвитку. Кількість господарсько-культурних типів обмежена й може бути пов'язана з етапом соціально-економічного розвитку суспільства. Варто зазначити, що ця типологія стосується лише традиційних культур.

Класифікація на основі матеріалів і технологій – найпоширеніша типологія культури, що розмежовує всю історію людства на чотири періоди: кам'яний, мідний, бронзовий і залізний віки.

Кам'яний вік – найдавніший період у розвитку людської культури, упродовж якого знаряддя праці та зброя виготовлялися з каменю, а люди навчилися штучно видобувати вогонь.

У кам'яному віці з'явилися зачатки мистецтва – наскельні малюнки, скульптури з каменю й кістки, глиняний посуд, а також примітивні релігійні культури.

Тотемізм – віра в кровноспоріднений зв'язок людського роду з певним видом тварин або рослин.

Фетишизм – поклоніння неживим предметам.

Анімізм – віра в душі й духів.

Магія – віра в здатність впливати на навколишні предмети та явища за допомогою чаклунських дій.

Мідний вік – період у розвитку первісної культури, упродовж якого сформувався й зміцнився родовий лад. Крім кам'яних, дерев'яних і кістяних знарядь праці, виникли мідні знаряддя й вироби, зародилася металургія.

Бронзовий вік – період виникнення й розквіту найдавніших світових цивілізацій: шумерської та давньоєгипетської, що збагатили культуру людства. З'явилися плуг, скло, були побудовані ірригаційні системи, величні палаци та піраміди; вони залишили виразний настінний і похоронний живопис, а також скульптуру. Крім того, з'явилися перші системи писемності – клинопис та ієрогліфічне письмо, такі важливі наукові знання, як десяткова й шістдесяткова системи числення, основи алгебри, геометрії, астрономії, перші календарі, сонячний і водяний годинники.

Залізний вік увійшов в історію світової культури відкриттям технології отримання заліза, виготовленням із нього зброї та знарядь для землеробства й обробки будматеріалів. Деякі культури перейшли в залізний вік уже до кінця II тисячоліття до н. е. Серед них *антична культура* багато в чому стала основою сучасної європейської культури й цивілізації. Цей період триває донині, оскільки і зараз 95 % усіх металевих виробів виготовляються із залізорудної сировини, хоча сучасні технології обробки заліза якісно відрізняються від примітивних технологій тритисячолітньої давнини.

Формаційна типологія культури довгий час панувала у вітчизняній науці, відповідно до якої історія поділялася на епохи, що трактувалися як певні соціально-економічні формації. Ця типологія ґрунтувалася на твердженні, що

спосіб виробництва визначає надбудову, елементом якої є культура. Зі зміною способу виробництва змінювалися формація загалом і зміст її культури – якісний склад елементів культури, характер зв'язків між ними, трансформувалися її функції, роль у системі духовних цінностей тощо. Отже, тип культури збігається з типом соціально-економічної формації. Відповідно до цього в культурній історії людства виділялися такі типи культури: первісний, рабовласницький, феодальний, капіталістичний. Нині ми можемо говорити про індустріальний та інформаційний типи культурної формації.

Регіональна типологія світової культури ґрунтується на територіальних ознаках культури, пов'язаних зі світоглядними особливостями етносу, збагаченого релігійними, ментальними та національними особливостями. Наведемо цю класифікацію: Європейсько-північноамериканський культурний регіон; Далекосхідний культурний регіон; Індійський культурний регіон; Тропічно-африканський культурний регіон; Латиноамериканський культурний регіон; Арабомусульманський культурний регіон.

Типології культури, що базуються на цивілізаційно-релігійних ознаках: типологія на основі цивілізаційно-конфесіонального принципу; конфуціансько-даоський тип культури; індо-буддійський тип культури; ісламський тип культури; християнський тип культури.

Універсальна модель культури – усі культури будуються за одним основним планом універсальної культурної моделі, а всезагальні риси культури – це подібність класифікацій як категорій елементів історії культури й поведінки.

Джордж Пітер Мердок (1897–1985) – американський антрополог, засновник школи кроскультурних досліджень.

Джуліан Хайнс Стюард (1902–1972) – американський антрополог, найбільш відомий розробленням теорії

культурних змін, культурної екології та соціальної еволюції (неоеволюціонізму).

Кроскультурні дослідження – тип наукового пошуку, згідно з яким поведінку людини та соціальних груп вивчають у контексті їх культурних особливостей. У кроскультурному дослідженні головну увагу акцентують на спільних і відмінних рисах у структурі, функціонуванні й розвитку певних соціальних і психологічних феноменів у різних культурних групах

Європоцентризм – культурфілософська й світоглядна установка, згідно з якою Європа з властивим їй духовним укладом є центром світової культури та цивілізації.

Америцентризм – один із різновидів європоцентризму, що розглядає Америку як цитадель нової культури.

Ойкумена, екумена – освоєна людством частина світу. Наприкінці XIX ст. це слово та його похідні стали поширюватися в західноєвропейських мовах з огляду на початок екуменічного руху серед протестантів.

Новий світ – частина суші, крім Євразії та Африки, тобто насамперед Америка й Австралія.

Контрольні запитання за темою

1. Що означають терміни «тип», «типологія»?
2. Як здійснюється типологізація культур?
3. Які методологічні підходи можуть братися за основу класифікації культур за історичним типом?
4. Що таке «ідеальний тип»?
5. Що взято за основу формаційної типології культур?
6. З яких типів культур складається історична класифікація культур?
7. У чому полягають особливості цивілізаційного (культурологічного) підходу до проблеми історичної типології культур?
8. Що таке «універсальна культурна модель»?

9. Класифікації історичної типології культури та їх зміст.

10. Підстави для формування європоцентризму як світоглядної позиції. У чому його сутність?

11. Америкоцентризм – це окремий вид світоглядного ставлення до культури чи різновид європоцентризму? Обґрунтуйте свою думку.

Література

1. Гатальська С. М. Філософія культури : підручник. Київ : Либідь, 2005. 328 с.

2. Історія світової культури : навчальний посібник / Л. Т. Левчук, В. С. Гриценко, В. В. Єфименко та ін. Київ : Либідь, 2000. 368 с.

3. Кордон М. В. Українська та зарубіжна культура : курс лекцій. Київ : Центр учбової літератури, 2002. 508 с.

4. Петрушенко В. Л., Пінда Л. А., Подольська С. А. Культурологія : навчальний посібник / за заг. ред. В. М. Пічі. 3-тє вид., випр. Львів : Магнолія плюс, 2005. 360 с.

5. Тойнбі А. Дослідження історії : у 2 т. / пер. з англ. В. Шовкуна. Київ : Основи, 1995.

Тема 5. Антропологічний вимір філософії культури

Людина й культура: культурфілософський погляд на проблемне поле.

Культурна антропологія як самоздійснення філософії культури в ХХ ст.

Американська школа культурантропології.

Британська школа соціальної антропології.

Індивідуальність як суб'єкт культури.

Патологічні форми взаємодії індивідуального та культурного.

Культурна картина світу.

Понятійно-термінологічний апарат та персоналії

Фундаментальний вимір філософії культури безпосередньо пов'язаний з антропологічною домінантою розуміння культури. Зважаючи на те, що філософія культури займає позицію метатеорії, її погляд на людину стосується універсальних узагальнень філософської антропології, культурологічної антропології, соціальної антропології та інших теоретичних здобутків учення про людину, що спираються на фактичний матеріал. Отже, проблема культури й людини базується на загальних філософських позиціях щодо антропологічного буття, тобто буття людини.

Розглядаючи цю систему буття, потрібно враховувати три *рівні* співвідношень культури й людини. *Практичний рівень* знаходить вираження в реальному створенні людиною «другої природи» – культурних предметів і процесів. *Практично-духовний рівень* – міфологічне, релігійне, художнє осмислення людини через культурні прояви. *Духовно-теоретичний рівень* – вивчення культурою людини та людиною культури (в повсякденній свідомості, науці, філософії тощо).

Культурна антропология – це наука про культуру як сукупність матеріальних об'єктів, цінностей, уявлень і моделей поведінки в усіх формах її проявів та на всіх історичних етапах розвитку.

Отже, «культурна антропология займається вивченням поведінки людини та результатів її діяльності».

Субкультура – форма (або тип) культури, що має відповідну систему символів і цінностей (тобто норм, стандартів, ідеалів та переконань), що відрізняють певну соціальну групу від більшості членів суспільства.

Культура – це творчі здобутки людини, а можливість творчого розгортання відбувається завдяки індивідуальному, неповторному й самобутньому. Варто враховувати, що зміст проблеми «культура – людина» змінюється відповідно до кожного модусу буття людини:

культура й людство, культура та особистість, культура й різні історичні або соціальні представники людства (середньовічна людина, інтелігент, люмпен, художник тощо).

Індивід – це структурований самою природою результат взаємодії спадковості та гри випадку, у якому вплив культури наявний через необхідність. Увесь життєвий шлях особистості є результатом складного перехрещення природних і культурних чинників, що робить кожну конкретну людину унікальною. Отже, людська індивідуальність – це історичний феномен.

Дискретність – властивість роздільності, перервності.

Дифузійонізм – напрям у соціальній антропології й етнографії (етнології), культурології, археології, соціології, в основу якого покладена ідея поширення культурних явищ через контакти між народами – торгівлю, переселення, завоювання; орієнтація в науках про культуру, що розвинулася на початку ХХ ст., приписує культурній дифузії (проникненню творів культури з одних галузей в інші) особливе значення в процесі зміни й розвитку культур; дослідження історії та наслідків культурних запозичень.

Еволюціонізм – напрям в антропології, наука про походження й розвиток (еволюцію) людини, утворення людських рас і закономірності їх розвитку відповідно до об'єктивних усезагальних законів Всесвіту. Час зародження – ХІХ ст.

Франц Боас (1858–1942) – американський антрополог, етнограф і лінгвіст. Засновник та голова «історичної школи» в американській етнографії. Професор Колумбійського університету в Нью-Йорку. Творець американської антропології культури, автор концепції культурного релятивізму, критик етноцентризму. Стверджував, що еволюція – це процес змін, який

відбувається в культурі кожного народу індивідуально, незалежно від якихось об'єктивних законів розвитку.

Акультурація – процес взаємовпливу культур, сприйняття одним народом повністю чи частково культури іншого народу. Необхідно розрізняти акультурацію й асиміляцію, за якої відбувається повна втрата одним народом своєї мови та культури за контакту з іншим, більш домінантним.

Символіко-інтерпретаційний підхід заснований *К. Гірцем*, який запропонував розглядати культуру як стилістичну сутність, ізольовану щодо соціальної структури та індивідуальної психології. Людина мислить у різноманітних символічних системах, що визначає символічність її поведінки.

Кліфорд Джеймс Гірц (1926–2006) – американський антрополог та соціолог. Засновник інтерпретаційної (символічної) антропології, що вивчає культури, а також вплив концепції культури на концепцію людини.

Альфред Луїс Кребер (1876–1960) – один із найбільш значущих американських антропологів першої половини ХХ ст.

Дифузія – запозичення з фізики, що означає «розтікання», «проникнення»; в культурній антропології під дифузією стали розуміти предмет дослідження в британській соціальній антропології – вивчення взаємопроникнень цивілізаційних внутрішніх соціальних відносин в їх взаємній інтеграції, боротьбі чи адаптації. Британські культурологи структурують чи деструктурують інституційні форми соціальних відносин, спорідненість, форми шлюбу, механізми соціального контролю в традиційних суспільствах.

Теорії акультурації. *Три типи відносин* між групами:

1) культура однієї групи приймається іншою частково («прийняття») або повністю («асиміляція»);

2) відбувається адаптація, пристосування елементів однієї культури до потреб іншої;

3) виникає «реакція» – повне відторгнення форм чужої культури.

Альфред Реджинальд Редкліф-Браун (1881–1955) – британський соціально-культурний антрополог, один із засновників структурного функціоналізму.

Броніслав Каспер Маліновський (1884–1942) – польсько-англійський антрополог, етнограф і соціолог. Основоположник функціональної школи в антропології та соціології.

Трибалізм – форма родоплемінної організації спільноти, що базується на родоплемінних зв'язках.

Культурний шок – це стан спантеличення, втрати орієнтації та емоційного збурення, спричинений раптовим потраплянням людини в незнайоме їй середовище чи іншу культуру.

Маргінал – людина, яка перебуває на краю, на межі різних систем (культур, соціальних цінностей) і зазнає їх суперечливого впливу. В індивідуальному плані це особа, яка має групову належність без групової ідентифікації.

Інкультурація – це поступове вироблення людиною навичок, манер, норм поведінки, характерних для певного типу культури, певного історичного періоду. Це тривале й поступове освоєння людиною способів, норм, практичних рекомендацій у повсякденному житті.

Соціалізація – це процес вироблення людиною соціальних норм і правил суспільства, щоб стати активним, повноцінним членом суспільства, сформованою особистістю. У процесі соціалізації відбувається поступове залучення індивіда до життя суспільства, історії й традицій, передавання йому основних форм соціокультурного досвіду.

Культурна картина світу – система образів, цінностей, уявлень, знань про устрій світу та місце людини в ньому.

Життєвий світ, що є конкретно-історичною основою взаємопогодженого досвіду, інтерсуб'єктивною

ідентифікацією будь-якого смислу, універсамом первинних вірогідностей, що формуються анонімно й апіорні щодо логіко-теоретичної схематизації природи, культури, життя

Едмунд Густав Альбрехт Гуссерль (1859–1938) – німецький філософ, відомий як засновник феноменології, у якій має значення суб'єктивний досвід як джерело пізнання об'єктивних феноменів.

Контрольні запитання за темою

1. Які основні рівні співвідношення культура – людина?

2. У чому полягає амбівалентність зв'язку культури та людини?

3. Основні рівні визначення поняття «людина».

4. Як проявляються рівні соціального й культурного взаємозв'язку на різних етапах культурного становлення?

5. Що вивчає культурна антропологія?

6. У чому полягають особливості культурної антропології американської школи? Назвіть її представників.

7. Що таке дифузійнізм у культурній антропології?

8. У чому полягає зміст концепції Ф. Боаса про акультурацію?

9. Три основні аспекти культури за Ф. Боасом.

10. Хто є засновником концепції дифузійнізму в американській антропології та яка сутність цієї концепції?

11. Що таке акумулятивність і в чому полягає сутність цієї концепції?

12. Специфічність британської школи соціальної антропології, її представники.

13. Основні принципи функціонального методу соціальної антропології Б. Маліновського.

14. Що таке суб'єкт культури та яка роль індивідуальності в його розвитку?

15. Роль індивідуальності в соціокультурній діяльності.

16. Рівні визначення творчості в теорії культури.
17. Причини патологічних проявів взаємодії індивідуального й культурного.
18. Що таке культурний шок?
19. Як характеризується нарцисична особистість?
20. Що таке інкультурація та які умови її здійснення?
21. Розкрийте зміст процесу соціалізації й погляди сучасних філософів на цей процес.
22. Що таке «культурна картина світу» в широкому та вузькому сенсах?
23. Визначення змісту поняття «життєвий світ». Хто його автор і розробник?
24. Наведіть рівні цінностей життєвого світу та їх складники.

Література

1. Гатальська С. М. Філософія культури : підручник. Київ : Либідь, 2005. 328 с.
2. Култаєва М. Культурна антропологія // Філософський енциклопедичний словник / гол. редактор В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002.
3. Мельник В. М. Нариси з теорії соціокультурної антропології. Вінниця : Вінницька міська друкарня, 2015. 552 с.

Тема 6. Культура й цивілізація

Поняття цивілізації.

Культурологічна концепція О. Шпенглера.

Концепція «кругообігу локальних цивілізацій».

Теорія соціокультурних суперсистем П. Сорокіна.

Теорія культурно-історичних типів М. Я. Данилевського.

Концепція Ж. Еллюля.

Сучасні пошуки цивілізаційної моделі.

Понятійно-термінологічний апарат та персоналії

Цивілізація – французьке слово. Етимологія слова з латини: «цивітас» – місто, громадянське суспільство. У філософський обіг це поняття входить за доби Просвітництва. Спочатку воно несе в собі відбиток просвітницького мислення й асоціюється з концепцією прогресу, еволюційним розвитком народів на засадах розуму.

Для сучасної філософії культури характерне розділення понять культура та цивілізація. Культура продовжує залишатися символом позитивного розвитку людства, цивілізація здебільшого набуває дискусійних поглядів, а нерідко й різко негативної оцінки.

Численні визначення цього поняття можна систематизувати відповідно до смислового наповнення:

1) цивілізація як форма соціального буття, що перебуває в розвитку, який забезпечує здатність до саморозвитку шляхом обміну з навколишнім середовищем (людська цивілізація в масштабі космічного устрою);

2) цивілізація як єдність історичного процесу й сукупність матеріально-технічних і духовних досягнень людства в ході цього процесу (людська цивілізація в історії Землі);

3) цивілізація як стадія всесвітнього історичного процесу, пов'язана з досягненням певного рівня соціальності (стадія саморегуляції та самовідтворення за відносної незалежності від природи, диференційованості суспільної свідомості);

4) цивілізація як локалізоване в часі й просторі суспільство. Локальні цивілізації є цілісними системами, що становлять комплекс економічної, політичної, соціальної та духовної підсистем і розвиваються за законами вітальних циклів;

5) кризова, техногенна, саморуйнівна форма чи стадія культури.

Цивілізація є способом життя, що детермінується базовими засадами існування. Відмінна особливість цивілізації – життєвідтворювальний устрій, техніка обміну діяльністю, спосіб здійснення історичного буття, забезпечення виживання. Витоки формування цивілізації пов'язані з поступовим формуванням господарського й культурного механізмів, що сприяли зміні біологічної еволюції на соціальну. Цивілізація визначається як соціальна організація життя, обумовлена загальним зв'язком індивідів у відтворенні, розвитку суспільного надбання.

Цивілізація – це абстракція, яка утворює синтез діяльності спільноти, що розглядається як єдність у просторі й часі. Окремі, різні за своїм характером цивілізації утворюють єдиний еволюційний процес. У цьому процесі кожна цивілізація робить свій внесок у загальний розвиток та переходить на наступну, більш складну й розвинену стадію.

Освальд Арнольд Готфрід Шпенглер (1880–1936) – німецький філософ, культуролог, історик і публіцист, який вважається одним із найяскравіших дослідників у галузі філософії культури XIX–XX ст., який ввів розрізнення культури й цивілізації.

Перехід від культури до цивілізації означає перехід від творчості до безпліддя, від живого розвитку до окостеніння, від піднесених цілей до неосмисленої рутинної роботи. Для цивілізації як стадії виродження культури характерне панування інтелекту без душі та серця. Цивілізація загалом є культурою, але позбавленою свого змісту, своєї душі. Від культури залишається лише порожня оболонка, що набуває самодостатнього значення.

Закономірність проявляється в тому, що кожна культура проходить *стадії народження, розвитку, розквіту й занепаду*. Саме ця ідея становить ядро концепції історичних циклів. Отже, О. Шпенглер заперечує лінійний

підхід до розуміння світової історії як прогресу та пропонує нову модель культурного буття людства.

Розкриваючи особливості культури, О. Шпенглер наголошує, що *культура* – це органічна система духовно-соціальних орієнтирів, що мають переважно ціннісну основу, завдяки чому вона здатна піднести людей над буденністю.

Для Шпенглера цивілізація є необхідним завершальним етапом розвитку культури. Перехід культури в цивілізацію знаменує собою перехід від творчості до механізму. Основними ознаками цивілізації стають: окостеніння суспільства, ослаблення традицій і релігії, урбанізація, засилля техніки, занепад мистецтва, формування масової культури.

Цивілізація – це культура, що реалізувала свої цілі.

Арнольд Тойнбі Джозеф (1889–1975) – англійський історик, соціолог, філософ, який розробив інший варіант теорії циклічного розвитку різних культур. У своїй основній праці «Осягнення історії» він стверджує, що теза про єдність всесвітньо-історичного процесу хибна.

Заслуга Тойнбі полягає в тому, що він розкрив діалогічну сутність розвитку культури у своїй концепції «Виклику та Відповіді».

В основу теорії розвитку цивілізацій Тойнбі покладена ідея виникнення й розвитку цивілізацій у вигляді відповіді на глобальні виклики свого часу. Механізм народження та розвитку цивілізації пов'язаний із відповіддю на виклики, що постійно підносить народам природне й соціальне оточення (суворий клімат, часті землетруси або повені, війни, культурна експансія тощо). Творча меншість повинна успішно відповісти на виклик, вирішивши проблему.

Питирим Олександрович Сорокін (1889–1968) – американський соціолог і культуролог, один з основоположників теорій соціальної стратифікації й соціальної мобільності.

Він розглядає теорію цивілізації як соціокультурну спільність, у якій домінуюча культура та її цінності становлять ядро, а по периферії від нього розміщуються сторонні культурні новоутворення зі своєю соціальною організацією. Отже, цивілізація являє собою не монолітне утворення, а складну соціокультурну систему, розвиток якої визначається як культурне ядро, а також процеси, що відбуваються на периферії.

Типи соціокультурних суперсистем (за Сорокіним):

1-й тип – *чуттєвий* (sensate), у якому переважає емпірично-чуттєве сприйняття й оцінка дійсності переважно з утилітарного та гедоністичного поглядів (наприклад, пізня антична культура періоду занепаду);

2-й тип – *ідеаціональний* (ideational), за якого переважають надчуттєві, духовні цінності, поклоніння Абсолюту, Богу чи Ідеї (приклад – пізні Середньовіччя);

3-й тип – *ідеалістичний* (idealistic), являє собою синтез перших двох, де почуття врівноважується інтелектом, віра – наукою, емпіричне сприйняття – інтуїцією (приклади – антична культура в період розквіту Відродження, тенденції європейської культури ХХІ ст.).

Утилітаризм – ідеалістичне філософсько-етичне вчення, в основі якого лежить оцінювання речей, предметів, процесів, явищ з погляду їхньої корисності, можливості їх використання для досягнення цілей і задоволення потреб.

Гедонізм – філософський напрям етики, що вважає радість від фізичного задоволення найвищим благом та умовою щастя в житті. Поняття гедонізму (у визначенні Епікура) використовується для опису матеріально орієнтованого, корисливого погляду на життя.

Конгеніальний – споріднений, близький за духом, розумом, талантом, художньою манерою та ін.

Микола Якович Данилевський (1822–1885) – російський філософ, культуролог, автор концепції культурно-історичних типів. У ній він вводить у культурологічну теорію нове поняття «культурно-

історичний тип як самобутня цивілізація», що виражає своєрідну соціокультурну цілісність, автономне культурне утворення. Кожний культурно-історичний тип, за Данилевським, наділений певним своєрідним планом соціального, політичного, релігійного, наукового, художнього та історичного розвитку. Цивілізація відповідно до його концепції – це пік розвитку, порівняно короткий час, упродовж якого народи виявляють і реалізують свій духовний потенціал.

Жак Еллюль (1912–1994) – французький філософ, соціолог і юрист, критик технології, який трактував техніку не лише як сукупність машин та механізмів, а і як певний тип раціональності, властивий техногенній цивілізації, пророк «постіндустріального суспільства».

Техніка – це не лише машинні механізми, технічні знаряддя тощо, а вся сукупність методів раціонального оброблення, що мають абсолютну ефективність у будь-якій галузі людської діяльності.

Отже, Еллюль намагається простежити зв'язок техніки з раціоналізмом у сучасному знанні. Сутність техніки, на його думку, криється не в ній самій. Її «онтологічна природа» розкривається через розгляд культурних і духовних особливостей сучасного світу. На цій підставі він визначає відмінність між машиною й технікою. Водночас він наголошував, що техніка як соціальне явище породжена машиною, але було б неправильно їх ототожнювати.

Емотивний – м'якосердечний, боязливий, співчутливий.

Футурологічні тенденції засвідчують неминучість домінування духовних пріоритетів культури, формування сенсів та осмисленого цілепокладання еволюційного розвитку людства й цілісної людини, пошуків гармонійного співіснування всього багатоманіття культурних проявів, об'єднаних єдиним прагненням до трансцендентного, абсолютного, вічного.

Контрольні запитання за темою

1. Які основні підходи до визначення терміна «цивілізація»?
2. Генеза та етимологія поняття «цивілізація» у філософському контексті.
3. Зміст культурної концепції О. Шпенглера.
4. Концепція «кругообміну локальних цивілізацій» А. Тойнбі.
5. Розкрийте зміст теорії соціокультурних систем П. Сорокіна.
6. Специфіка соціальної концепції Ж. Еллюля.
7. Сучасні спрямування в пошуках цивілізаційної моделі.
8. Що таке цивілізація за визначенням М. Данилевського?
9. П'ять законів М. Данилевського, що визначають культурно-історичні типи.
10. Які культури визначає М. Данилевський як цивілізації? За якими критеріями він характеризує ці цивілізації?
11. Ваша думка щодо наведених концепцій і самостійне визначення поняття «цивілізація».

Література

1. Бицилли П. Очерки теории исторической науки. Прага : Пламя, 1925. 336 с.
2. Данилевский Н. Я. Россия и Европа / сост., послесл., коммент. С. А. Вайгачева. Москва : Книга, 1991. 573 с.
3. Маркарян Э. С. О концепции локальных цивилизаций: Критический очерк. Ереван, 1962. 108 с.
4. Сорокин П. Социокультурная динамика. *Человек. Цивилизация. Общество*. Москва, 1992. С. 425–504.
5. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории : в 2 т. Новосибирск : Наука, 1993. 592 с.

Тема 7. Традиційна та нетрадиційна культура

Поняття ментальності.

Історія ментальностей.

Традиційна й нетрадиційна культура.

Культура Сходу.

Культура Заходу.

Понятійно-термінологічний апарат та персоналії

Ментальність – складне й глибоке поняття, не обмежене лише специфічним типом мислення. Хоча, коли ми говоримо про культуру, її ментальні типи, то передусім уявляємо мислення, а точніше – «образ мислення» як антропологічну якість.

Мислення в широкому культурософському сенсі варто розуміти не лише як обмежену інтелектуальну, інструментальну дію розуму, а і як його ціннісну, смислову функцію.

Поняття «образ мислення» містить у собі, крім раціональних, нераціональні структури свідомості, такі як почуття, інтуїція, вольові ірраціональні прагнення тощо. Саме це різноманіття структур свідомості забезпечує диференціацію ментальностей та формує неповторність і самобутність кожної з них.

Ментальність – це загальне, що народжується в природних даних і соціально обумовлених компонентах та розкриває уявлення людини про життєвий світ. Навички усвідомлення навколишнього, розумові схеми, образні комплекси знаходять у ментальності своє культурне виявлення.

Поняття ментальність походить від лат. слова *mens* – «розум», «мислення». Але нині має значно ширший зміст у вигляді способу мислення й душевного ладу. Зокрема, ментальність – це відносно цілісна сукупність думок, вірувань, навичок духу, що створює картину світу й скріплює єдність культурних традицій будь-якого співтовариства.

Школа «Анналів» – науковий напрям в історичній науці, один із провідних дослідницьких напрямів у сучасній історичній науці, що виник у Франції та групувався навколо заснованого Марком Блоком і Люсьєном Февром журналу, що виходив під назвою «Аннали» (1929–1939). Прихильники школи «Анналів» наполягали на заміні класичної «історії-оповіді» на «історію-проблему». Це була така спроба відтворити «тотальну» історію, тобто історію, що описує всі існуючі в суспільстві зв'язки: економічні, соціальні, культурні тощо.

Люсьєн Леві-Брюль (1857–1939) – французький філософ, антрополог та етнолог. Професор Сорбонни, член Академії моральних і політичних наук. Створив теорію первісного «дологічного» мислення.

Клод Леві-Стросс (1908–2009) – французький антрополог, етнограф, соціолог і культуролог школи структуралізму в етнології, дослідник компаративістських систем спорідненості, міфології й фольклору.

Епістеме, або епістема, – поняття в античній філософії, що позначає знання, а також науку або пізнання. Походить від дієслова ἐπίσταμαι – «знати, пізнавати, розуміти».

Традиційна культура – це культура Сходу, що зберігає традиції й домінують внутрішніх ідеалів. Для цієї ментальності не так важливі зовнішні зміни, як збереження внутрішніх духовних цінностей, еталоном яких є мудрість давнини. Традиційна культура рухається по колу – по колу життя, по колу часу. Головною особливістю традиційної культури, чи східної ментальності, є збереження цінностей, традицій, способу життя, що донесли предки й передали нащадкам. Тобто збереження традицій – головна цінність східної ментальності.

Нетрадиційна культура – це культура європейської цивілізації, якій властиві постійні зміни, динаміка розвитку, оновлення зовнішніх матеріальних форм існування,

соціальний та економічний прогрес. Тобто західна культура уникає традицій, постійно оновлюючись на творчому рівні.

Теософія (тео – «Бог», софія – «мудрість») – філософське вчення про Всесвіт та місце людини в ньому, що об'єднує ірраціонально-інтуїтивні та раціонально-системні способи пізнання світу як системи об'єктивних закономірностей, створених трансцендентною природою Абсолюту.

Теософське товариство – об'єднання теософів, які прагнуть осягнути межові об'єктивні закони Всесвіту й людини. Створене в 1875 р. в Нью-Йорку О. Блаватською, Г. Олькотом, В. Джаджем як товариство, що об'єднує людей, які прагнуть до духовних цінностей та всезагальної єдності, позарелігійними, конфесійними й соціальними розділеннями.

Олена Петрівна Блаватська (1831–1891) – народилася в Катеринославі (нині Дніпро, Україна) – всесвітньо відома дослідниця універсальних основ духовної й матеріальної культури людства, письменниця, публіцист, одна із засновників Теософського товариства (Адьяр).

Дзіань (санскрит) – містична медитація.

Хаактерні риси типів відносин людини та соціуму в суспільствах традиційного типу:

– *традиціоналізм*, тобто відсутність історичного динамізму, незмінність соціально-економічного устрою. Новаторство в цьому разі відіграє другорядну роль, що забезпечує життестійкість соціуму. Дотримання традиційного типу відносин гарантує стабільність цивілізації, відсутність тих змін, що можуть призвести її до загибелі. Виживання культур Сходу – це наслідок традиціоналізму. Тисячі років, упродовж яких існують східні цивілізації, свідчать про їх стійкість;

– *зв'язок людини зі своєю соціальною групою й підпорядкування їй*. Із самого народження доля людини, можливості її особистісного розвитку майже повністю

визначаються належністю до соціальної групи (касти, роду, клану, стану, громади тощо), за якою закріплюється певний вид трудової діяльності та професія;

– *закритість*. У термінах сучасної соціології традиційне суспільство можна охарактеризувати як закрите, тобто позбавлене соціальної мобільності, характерної для західної культури. У будь-якому суспільстві є соціальна нерівність, люди розподіляються на верстви. Суспільство, в якому людина здатна змінити соціальний стан, підвищуючи свій соціальний статус завдяки особистим зусиллям, талантам і заслугам, прийнято вважати відкритим;

– *невіддільність світосприйняття людини як від навколишньої природи, так і від власної тілесної природи*. Ця ознака пов'язана зі східним стилем мислення. У традиційному суспільстві відсутнє протиставлення суб'єкта й об'єкта, суспільне та природне сприймається як єдиний, гармонійний, неподільний організм. Суспільство характеризується особливим типом екологічної свідомості. Соціальні інститути впродовж тисячоліть цивілізації не стикалися з екологічними проблемами, не порушували крихкої природної рівноваги;

– *обумовленість світосприйняття людини наявним типом світогляду (міфології, релігії)*. Основою духовної культури східних цивілізацій є міф. Вивчення різних міфологічних систем і міфів дало змогу встановити, що в різних народів повторюються системи образів, тем і мотивів. На цій підставі виділено різні типи міфів: космогонічні (про походження світу), теогонічні (про появу богів), антропогонічні (про виникнення людини), міфи про культурного героя (персонажа, з яким пов'язані культурні вміння й навички) тощо.

Модернізація в цьому разі є процесом трансформації традиційної культури, водночас це всебічний процес, що містить у собі індустріалізацію, науково-технічний прогрес, урбанізацію, зміну соціальної структури та зростання

соціальної мобільності, зміну способу життя людей, демократизацію й секуляризацію суспільства, зростання освіти, підвищення соціального статусу жінок.

Наука в тому вигляді, у якому її створили греки (theoria – теорія як спосіб раціонального ставлення до світу), вже є результат культурного перевороту, як здібності до модифікування історії.

Карл Теодор Ясперс (1883–1969) – німецький філософ і психіатр, один із творців екзистенціалізму, доктор медицини (1909), доктор психології (1913), професор психології (з 1916), професор філософії (з 1922) Гейдельберзького (1916–1937, 1945–1948) і Базельського університетів (1948–1961).

Осьовий час – період (800–200 рр. до Р. Х) появи раціональної філософії та етично орієнтованих релігійв історії людства. Доба якісних трансформацій соціокультурної системи під час переходу від ранніх до розвинених цивілізацій. Термін запропонований німецьким філософом Карлом Ясперсом.

Логос – із давньогрецької мови буквально означає «слово». Вживається передусім у значеннях власне слово, наука, закон, надприродний світовий розум. Часто логос розуміємо як раціональне, логічне знання, що протиставляється міфу як знанню ірраціональному й прийнятому на віру.

Поліс – місто-держава, міська громада; звідси політія – особлива форма соціально-економічної та політичної організації суспільства, типова для Стародавньої Греції й Риму.

Космологізм (космос – «система», «порядок»; логос – «знання») – світоглядна й філософська установка, основою якої є уявлення про світ як упорядковану систему та можливості її раціонального пояснення.

Секуляризм – принцип світськості. Зменшення ролі релігії в політичному, соціальному й особистому житті.

«Осінь Середньовіччя» – назва праці Й. Гейзинга, присвячена культурі пізнього Середньовіччя та Відродження.

Доба Відродження – період європейської культури XIV–XVI ст., пов’язаний з оновленим звертанням до антропоцентричних ідей античної культури.

Реформація – церковно-релігійні й суспільно-політичні течії XV ст., спрямовані проти католицької церкви, на повернення до біблійних джерел християнства. Набували форми релігійної боротьби проти католицької церкви та папської влади.

Ренесанс (франц.) – синонім доби Відродження.

Постструктуралізм – напрям у філософських і гуманітарних дослідженнях, розвинений у 1970–1980-ті рр. у формі критики й подолання структуралізму.

Логоцентризм – світоглядна та філософська позиція, якій властивий пріоритет логіко-раціональної основи світу.

Дегуманізація – дії, спрямовані на позбавлення суб’єкта прав, пов’язаних із належністю до людського роду.

Постмодернізм – світоглядно-мистецький напрям, що в останні десятиліття XX ст. приходиться на зміну модернізму. Цей напрям – продукт постіндустріальної епохи, епохи розпаду цілісного погляду на світ, руйнування систем: світоглядно-філософських, економічних, політичних.

Контрольні запитання за темою

1. Що таке ментальність?
2. Із яких характеристик складається поняття «ментальність»?
3. Хто розробив поняття «ментальність» у європейській культурі?
4. Що вивчає історія ментальностей?
5. Який внесок у розвиток історії ментальності зробили представники школи «Анналів»? Чим відома ця школа?

6. Порівняйте загальні характеристики східної й західної ментальностей.

7. Що таке синтетичні культури? Наведіть їх приклади та характеристики.

8. Що таке традиційна культура?

9. Які ознаки традиційної культури?

10. Наведіть розгорнуті приклади традиційної культури.

11. Що визначає картину світу людини традиційної культури?

12. Наведіть приклади взаємоінтеграції східних і західних культур.

13. Наведіть основні специфічні ознаки культури Сходу, охарактеризуйте їх.

14. Наведіть основні специфічні риси культури Заходу, охарактеризуйте їх.

Література

1. Арендт Х. Між минулим і майбутнім / пер. з англ. Вілен Черняк. Київ : Дух і Літера, 2002. 321 с.

2. Гатальська С. М. Філософія культури : підручник. Київ : Либідь, 2005. 328 с.

3. Леві-Строс К. Первісне мислення / пер. із фр., вступне слово та примітки С. Йосипенка. Київ : Український центр духовної культури, 2000. 324 с.

Тема 8. Елітарна та масова культура

Змістові основи типології елітарного й масового в культурі.

Елітарна культура: характерні ознаки та зміст поняття.

Осмислення елітарної культури в історико-філософському контексті.

Масова культура.

Масове суспільство в контексті культурфілософських осмислень.

Понятійно-термінологічний апарат та персоналії

Основою будь-якої культури вважаються теоретичні здобутки духовних пошуків обраних людей певної доби, що стають підставою для формування професійної діяльності людей мистецтва, політики, релігії.

Аристократія (грец. найкращий і κρατεῖν – правити, тобто влада найкращих) – форма державного ладу, за якої правління здійснюється представниками родової знаті.

Еліта (фр. найкраще, вибране) – невелика група людей, яка обіймає високі керівні посади в керуванні державою; люди, які досягли найвищих висот у сфері своєї діяльності.

Демос (давньогр. – «народ») – у вузькому сенсі слова вільне населення давньогрецьких міст-держав, яке володіло громадянськими правами, на відміну від рабів, метеків, періеків та інших категорій залежного й неповноправного населення. У більш широкому сенсі – народ як носій державної влади.

Еліти як особливий прошарок суспільства наділені *специфічними духовними якостями*. З позиції цього підходу поняттям еліта позначається не просто вищий прошарок суспільства, верхівка. Еліта є в кожному громадському класі.

Еліта – це частина суспільства, найбільш здатна до духовної діяльності, наділена високими моральними й естетичними якостями.

Гаetano Моска (1858–1941) – італійський соціолог, журналіст і громадсько-політичний діяч, автор концепції «політичного класу», що є різновидом «теорії еліт».

Роберт Міхельс (1876–1936) – німецький соціолог, учень і послідовник Гаetano Моски.

Загальною особливістю елітарної культури є її *індивідуалізація*. Тобто здійснення цього типу культури завдяки індивідуалістичним поглядам особистостей, схильних спрямовувати розвиток культури в її найвищих досягненнях, шедеврах.

Геніальність – це набір здібностей, який визначає появу творців, які мають історичне значення в житті суспільства, засвідчують нову епоху в розвитку мистецтва, науки тощо.

Карл Мангейм (1893–1947) – німецький і британський філософ, один із засновників соціології знання.

Ще одна загальна *ознака елітарності* – це схильність до високого рівня професіоналізму, обізнаності й освіченості у вибраній сфері у вигляді поступового накопичення культурного досвіду, що виражається в академічних формах здійснення культури.

Характерною ознакою елітарності є прагнення до належного, правильного, прийнятого в елітарному колі. Мова еліти вишукана, ввічлива, побудована за ідеальними правилами мовлення, без «хаотичних» (лайки, скорочень тощо) втручань, що порушують прийняті норми. Саме ці порушення й видають «іноземця» в елітарному середовищі, яке з дитинства виховувало своїх представників, формувало спосіб мислення та сферу існування.

Богема – соціальний прошарок між інтелігенцією та іншими класами, театральні, літературні кола. За радянської влади СРСР одержала найменування «творча інтелігенція».

Калокагатія – поняття давньогрецької естетики, що виражає ідеальне поєднання фізичної краси й духовної досконалості як ідеал виховання людини.

Масова культура – це прояв життєдіяльності широкого кола населення. Визначення *масової культури* (скорочено маскульт) у спрощеному вигляді – культура більшості. Її прояви стосуються переважно культури побуту, розваг, засобів масової інформації тощо, тобто того, що зрозуміле та доступне кожному. Масову культуру споживають усі люди незалежно від місця й країни проживання. Це культура повсякденного життя представників найширшої аудиторії та різних каналів комунікації.

У філософії культури є кілька точок зору щодо передумов масової культури.

1. Передумови масової культури формуються з моменту народження людства. Так чи інакше, християнська цивілізація вже містить елементи масової культури у вигляді спрощених варіантів Священних книг (наприклад, «Біблія для жебраків»), чи готична архітектура, яку називали «Біблія в камені», – де скульптура в доступному вигляді кожному, хто не знає латини, демонструвала біблейські сюжети.

2. Формування масової культури пов'язане зі світоглядними процесами, що відбуваються в культурі європейського Середньовіччя в XII–XIV ст., коли розквітає рицарська куртуазна поезія, камерне мистецтво якприклади високої, елітарної культури й виникає її опозиція у вигляді так званої «низової культури» – творчості жонглерів, шпільманів, менестрелів, вагантів, голіардів тощо, так званих мандрівних музикантів від народу, які виражали земні емоції та плотські почуття простої людини.

3. Витоки масової культури пов'язані з появою в європейській літературі XVII–XVIII ст. пригодницького, детективного, авантюрного роману, що значно розширило аудиторію читачів завдяки величезним накладам.

4. Джерелом масової культури вважається й протестантизм, головна ідея якого – подолання клерикальної ієрархії й одержання однакових можливостей спілкування вірян напряму з Богом. Протестантизм як ідейна основа європейської демократії проклав шлях до ідеології широких соціальних можливостей демосу.

Романтизм – ідейний рух у європейській культурі XVIII–XIX ст., літературі й мистецтві, що виник наприкінці XVIII ст. в Німеччині, Великій Британії й Франції, поширився на початку XIX ст. в Російській імперії, Польщі й Австрії, а із середини XIX ст. охопив інші країни Європи, а також Північної та Південної Америки. Романтизм

виникає як реакція на придушення Французької буржуазної революції й занепад її ідеалів.

Деніел Белл (1919–2011) – соціолог і публіцист США, засновник теорії постіндустріального (інформаційного) суспільства.

Герберт Маршалл Маклюєн (1911–1980) – канадський філософ, філолог, літературознавець, теоретик медіа та комунікації.

Метою масової культури є не стільки заповнення дозвілля й зняття напруги та стресу в людини індустріального й постіндустріального суспільства, скільки стимулювання споживчої свідомості реципієнта масової комунікації (глядача, слухача, читача), що так само формує особливий тип – пасивного, некритичного сприйняття цієї культури. Усе це відтворює особистість, яка досить легко піддається маніпулюванню.

Реципієнт масової комунікації – це об'єкт комунікації, який залишається для комунікатора анонімним. Дослідження реципієнтів комунікації є дуже поширеними у соціології масових комунікацій, оскільки дають змогу зрозуміти, як медіаконтент впливає на аудиторію, якими є мотиви глядачів/слухачів тощо.

Визначення масового суспільства пов'язане з тим періодом, коли форми виробництва й споживання набувають своєї стандартизації, коли політика визначається стихійними реакціями населення, а культура втрачає унікальність і тиражується для всіх.

Ідеї «масового суспільства» формуються під впливом розвитку процесу *демократизації*.

«*Масове суспільство*» стало визначатися як територіально велике суспільство з численним населенням, що значно індустріалізоване та урбанізоване, суспільство, яке маніпулює масами за допомогою масових комунікацій.

Новизна масового суспільства полягає в тісній інтеграції народних мас у системі інститутів і цінностей соціуму. Сукупність індивідів, які проживають на тій чи

іншій території, становить суспільство завдяки інтеграції в систему, частини якої взаємозалежні. Тип суспільства, про який іде мова, інтегрований не спорідненістю, а прийняттям дії влади в головних підсистемах суспільства: економіці, політиці, освіті, релігійних установах і пов'язаних із зазначеними сферами нормами й поглядами.

Андре Гундер Франк (1929–2005) – німецький економіст, соціолог і політолог, один із засновників світсистемного аналізу й теорії залежного розвитку.

Макс Горькаймер (1895–1973) – німецький філософ і соціолог, один із засновників Франкфуртської школи.

Конформізм – морально-політичний термін, що означає пасивне, пристосовницьке прийняття готових стандартів у поведінці, безапеляційне визнання існуючого стану речей, законів, норм, правил, безумовне схиляння перед авторитетами, ігнорування унікальності поглядів, інтересів, естетичних уподобань та інших смаків окремих людей.

Контрольні запитання за темою

1. Як пов'язані й чим відрізняються поняття «аристократичний» та «елітарний»?
2. Як пов'язані та чим відрізняються поняття «демократичний» і «масовий»?
3. Коли та як сформувалося розділення на елітарну й масову культури? Чи існує першість базового розуміння одного з понять. Поясніть свою точку зору.
4. Поясніть зміст і походження поняття «еліта». Які типи еліти Вам відомі?
5. Наведіть основні характеристики елітарної культури й форми їх прояву.
6. Розкрийте основні погляди філософів XIX ст. на елітарну культуру.
7. Наведіть визначення масової культури та її опозиційні порівняння з елітарною культурою.

8. Які точки зору існують у філософії культури відповідно до джерел чи витоків формування масової культури?

9. Дайте визначення поняття «маси».

10. Які характеристики становлять поняття масової культури?

11. Наведіть характерні ознаки масового суспільства.

Література

1. Адорно Т. О технике и гуманизме. *Философия техники в ФРГ* / пер. с нем. и англ. Москва, 1989. С. 364.

2. Крючкова В. Про деякі концепції «масової культури». *Всесвіт*. 1976. № 1. С. 161–167.

3. Безвершук Ж. О., Щербакова О. В. Культурологія: українська та зарубіжна культура : навчальний посібник / Київ : Знання, 2010. 326 с.

4. Любимий Я. Масова культура. *Філософський енциклопедичний словник* : енциклопедія / НАНУ України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

5. Сінькевич О. Б. Соціальні практики масової культури: ідентифікаційний дискурс : монографія / М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів : ЛНУ, 2015. 359 с.

6. Сторі Д. Теорія культури та масова культура. Харків : Акта, 2005. 360 с.

7. Bell D. The cultural contradictions of capitalism. New York : Basic Books, 1976.

Тема 9. Міжкультурні комунікації

Визначення та зміст поняття «міжкультурна комунікація».

Спілкування й культура.

Умови позитивного спілкування.

Чинники, що відображають культурну традицію.

Понятійно-термінологічний апарат та персоналії

Термін «*міжкультурна комунікація*» ввів у науковий обіг у 1950-х роках американський культуролог Едвард Холл. Він визначав міжкультурну комунікацію як «ідеальну мету, до якої повинна прагнути людина у своєму бажанні якнайкраще й найефективніше адаптуватися до навколишнього середовища».

Міжкультурна комунікація – це комунікація між представниками окремих культур, коли один учасник виявляє культурну різницю іншого. Це обмін інформацією, почуттями, думками представників різних культур у бізнесі, туризмі, спорті, особистих контактах, науковому й освітньому світі тощо.

Міжкультурна комунікація – адекватне взаєморозуміння двох учасників комунікативного акту, які належать до різних національних культур.

Міжкультурна комунікація – наука, що вивчає особливості вербального та невербального спілкування людей, які належать до різних національних і мовнокультурних спільнот.

Едвард Твітчелл Холл-молодший (1914–2009) – американський антрополог і кроскультурний дослідник, творець науки проксеміки, розробник концепції групової згуртованості, опису того, як поведуться люди в різних видах культур у певному колі особистого простору.

Правила міжкультурної комунікації

1. Інформація, передана на невербальному рівні, становить найбільші труднощі для інтерпретації членами іншої культури.

2. Для досягнення розуміння під час спілкування необхідно навчати учасників міжкультурної взаємодії активного слухання.

3. Потрібно вміти передбачати й запобігати можливим помилкам під час комунікації з представниками різних культур, інакше запланований міжкультурний

контакт може не відбутися внаслідок виробленого негативного враження.

Етнопсихологія – галузь психологічної науки, що вивчає психологічні особливості різних народів і культур, буквально «вивчення народного духу». Наука про психічну своєрідність людей, які належать до різних етнічних об'єднань (родоплемінних спільнот, народностей, націй), закономірності формування й функціонування національної свідомості, етнічних стереотипів.

Психолінгвістика – це наука про мовленнєву діяльність людей у психологічних та лінгвістичних аспектах, зокрема експериментальне дослідження психічної діяльності суб'єкта в засвоєнні й використанні мови як організованої та автономної системи. Адже значення будь-якого знака полягає насамперед в активізації когнітивних процесів індивіда.

Спілкування – це комунікативна діяльність з обміну відомостями, мета якої – зміна розуміння й поведінки співрозмовника; одна з визначальних форм існування суспільства.

Процес спілкування відбувається з використанням певних *засобів* (сигналів). Найбільш виражені:

- *комунікативний* – засоби міжособистісного спілкування, що сприймаються й розуміються відповідно до задуму адресанта, тобто мова;

- *інформативний* – засоби впродовж особистісного спілкування, що читаються без бажання адресанта, наприклад емоційна реакція, інтонаційні акценти чи поведінка з точки зору прийнятих норм.

Контекст – сукупність певних обставин, від яких залежить значення або сенс будь-якого знака, вислову, тексту, дії.

Серед *національно-специфічних компонентів культури* варто виділити:

- *традиції* (стійкі елементи культури), звичаї та обряди, що виконують функцію неусвідомленого залучення

до існуючої в цьому суспільстві системи нормативних вимог;

– *побутову культуру*, пов'язану з традицією;

– *повсякденну поведінку*: звички, норми поведінки, пов'язану з ними кінесику тощо;

– *національну картину світу*, яка відображатиме специфіку сприйняття навколишнього середовища, національні особливості мислення представників цієї культури;

– *художню культуру*, що відображатиме культурні традиції народу;

– *чинники спілкування*, які так само містять чинники «ситуації спілкування» (місце й час, роль комунікантів, візуальне сприйняття предметів зовнішнього середовища); чинники мовної рольової поведінки (загальні: знання теми та норм, здатність до мислення; актуальні: мотивування, припущення про психічний і фізичний стан співрозмовника в момент контакту);

– *чинники екстравербальної поведінки* – використання *немовних* засобів комунікації, таких як зовнішні умови, ставлення вербальної поведінки до невербального, усвідомлення невербальної поведінки як комунікативної, наявність зовнішнього зворотного зв'язку, вид інформації, що повідомляється.

Культурний шок – це стан спантеличення, втрати орієнтації й емоційного збурення, спричинений раптовим потраплянням людини в незнайоме їй середовище чи іншу культуру.

Контрольні запитання за темою

1. Дайте визначення поняття «міжкультурна комунікація».

2. Коли та хто ввів це поняття в науковий обіг, якого змісту воно набуло в процесі його розвитку в межах гуманітарних наук?

3. Сформулюйте основні правила міжкультурної комунікації.
4. У якому взаємовідношенні перебувають культура та спілкування? Значення спілкування в соціокультурному становленні.
5. Що таке спілкування у широкому сенсі?
6. Основні цілі спілкування, сформульовані фахівцями із соціології.
7. Згадайте національно-специфічні компоненти культури.
8. Як зіставляються мова та акт мовного спілкування?
9. Умови позитивного спілкування.
10. Що таке фонові знання?
11. Національно-культурна специфіка спілкування.
12. Наведіть чинники, що відображають культурну традицію.
13. У чому полягає специфіка мовного етикету?
14. Наведіть приклади мовного етикету в різних культурах.
15. Як через невербальні форми спілкування відбуваються міжкультурні комунікації?

Література

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації ; М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Київ : Довіра, 2007. 205 с.
2. Кучмій О. П. Макаренко Є. А., Міжкультурні комунікації. *Публічна дипломатія. Українська дипломатична енциклопедія* : у 2 т. / редкол.:Л. В. Губерський та ін. Київ : Знання України, 2004. Т. 1. С. 117.
3. М'язова І. Ю. Особливості тлумачення поняття «міжкультурна комунікація». *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2006. № 8. С. 108–113.

4. Вербицька П., Голосова Н., Дяків В. Спільна історія. Діалог культур : навчальний посібник. Львів : ЗУКЦ, 2013. 256 с.

5. Шайгородський Ю. Ж. Ціннісний конструкт міжкультурної комунікації. *Український соціум*. № 1. 2001. С. 41–48.

6. Hall E. T., Hall M. R. *Hidden Differences: Studies in International Communication*. Hamburg : Gruner & Jahr, 1983. P. 24.

Тема 10. Культура та сучасність

Криза культури.

Символізм і культура.

Проблема відчуження людини від культури у філософських осмисленнях ХХ ст.

Глобальні проблеми людства.

Діалог культур як еволюційна форма самоздійснення людства.

Діалогічність як базова характеристика української культури.

Понятійно-термінологічний апарат та персоналії

Трактування культури як символічного явища означає:

1) що, існуючи в культурі, ми живемо у світі символів; вони оточують нас з усіх боків: від знаків дорожнього руху до творів науки й мистецтва. Символічну сторону має кожний жест, кожна людська дія;

2) символічна концепція культури стверджує, що покликання культурної творчості не в тому, щоб створювати подоби вже відомих предметів, а в тому, щоб перетворювати світ, наділяти його новими смислами. У цьому пункті розглядається протилежна концепція. Символічна концепція робить акцент на неподібності, відмінності продуктів культурної творчості від їх прообразів. З цієї точки зору головне, наприклад, у творі

мистецтва полягає не в тому, що художник повторив у зображеній натурі, а в тому, що він додав, крім уже відомого. Упізнаваність образу – лише привід, щоб висловити невідоме. Культура – це не просте подвоєння світу, а його перетворення;

3) через свою символічну сутність культура має умовний характер, особливо у творах мистецтва. Зокрема, сприймаючи театральний спектакль, ми розуміємо, що те, що відбувається на сцені, має умовний характер, тобто відбувається «не по-справжньому».

Павло Олександрович Флоренський (1882–1937) – російський православний священник, богослов, релігійний філософ, учений, поет. Лауреат Макаріївської премії

Відчуження – це процес перетворення різних форм людської діяльності та її результатів на самостійну силу, що панує над людиною й ворожа до неї. Механізм відчуження пов'язаний із низкою проявів: безсиллям особистості перед зовнішніми силами життя; уявленням про абсурдність існування; втратою людьми взаємних зобов'язань щодо дотримання соціального порядку, а також запереченням панівної системи цінностей; відчуттям самотності, вилученням людини з громадських зв'язків; втратою індивідуумом свого «Я», руйнуванням автентичності особистості

Нігілізм – світоглядна позиція, що ставить під сумнів загальноприйняті цінності, ідеали, норми моральності, культури.

Обскурантизм – негативне ставлення до освіти та прогресу, відсталість, реакційність.

Чарльз Персі (Сі Пі) Сноу, барон Сноу (1905–1980) – англійський письменник-реаліст, фізик, хімік, державний діяч.

Аутентичний – достовірний, відповідний, справжній.

Екзистенційна філософія зарахувала до актуальних проблем сучасності питання абсурдності людського

існування та його тотальної ізольованості від соціуму (А. Камю, К. Ясперс, М. Хайдеггер).

Психоаналітична теорія розглядає питання психологічного «невдоволення культурою» та самовідчуження особистості, порушені та вирішені представниками (З. Фройдом, К. Юнгом, Е. Фроммом).

Герберт Маркузе (1898–1979) – теоретик марксизму, один із представників Франкфуртської школи, філософ, соціолог, психолог, громадський діяч. Німецький єврей за походженням, Герберт Маркузе значну частину свого життя прожив у США, де написав більшість своїх творів англійською.

Причини виникнення глобальних проблем людства:

по-перше, цілісність сучасного світу, що забезпечується глибинними політичними й економічними зв'язками. Негативним проявом цих процесів є світові війни;

по-друге, криза світової цивілізації пов'язана зі зростаючою силою економічного розвитку, який досягнув небувалих споживчих розмірів. За останні 100 років промислове виробництво планети зросло більше ніж у 50 разів, водночас 4/5 цього приросту отримано за період кінця ХХ – початку ХХІ ст. Руйнівний вплив людини на природу можна порівняти з найстрашнішими стихійними силами;

по-третє, глобальна криза пов'язана з нерівномірністю розвитку окремих країн і культур, унаслідок якої більш розвинені й потужні цивілізації поглинають малі культури. Через це посилюються процеси уніфікації соціального та культурного простору;

по-четверте, економічна й політична взаємозалежність країн доповнюється інформаційною залежністю. Завдяки телебаченню, супутниковому та інтернетному зв'язку відкриття у світі сприймаються й поширюються миттєво, що створює єдиний інформаційний простір;

по-п'яте, світ швидко змінюється. У цій швидкості змін виживають ті, хто встигає за цими змінами, у результаті чого стираються не лише місцеві, а й територіальні особливості культур. Якість свідомого вибору життєвого цілепокладання страждає також від втрати часових особливостей здійснення руху культур. Зокрема, втрачається можливість здійснення культурного діалогу, учасники якого повинні рухатися в одному темпі розвитку, що внеможливорює усвідомлене ставлення до сенсів існування. З одного боку, глобалізація призводить до світової небезпеки самознищення земної цивілізації, у якій екологічна катастрофа на одній території може спричинити знищення всього світу; з іншого боку, глобалізація світоглядних змін у бік духовної домінанти стимулює еволюційні процеси смислових трансформацій усієї культури світу. Духовна домінанта як глобальний прояв у формуванні культур майбутнього неминуча.

Футурологія – напрям прогнозування, що моделює й вивчає вірогідність реалізації різних сценаріїв можливого та бажаного майбутнього – окремих сфер життя людини чи людства загалом. Спирається переважно на історичні закономірності, тенденції суспільного розвитку й новітні технологічні досягнення.

Римський клуб – міжнародна неурядова організація, що об'єднує в своїх рядах учених, громадських діячів і ділових людей більше ніж із 30 країн світу, які переймаються перспективами розвитку людства. Зусилля членів Римського клубу спрямовані на вирішення актуальних проблем сучасності шляхом розроблення нового напрямку в їх вивченні, що одержало назву «глобальне моделювання».

Культурний діалог здійснюється за певними закономірностями, що можна систематизувати в таких умовних характеристиках: структура, рівні та принципи.

Структурою діалогу є ті змістові напрями й конкретні форми взаємного обміну, завдяки яким він здійснюється

(господарсько-економічні, державно-політичні, художні, релігійні, побутові, змішані).

Серед *рівнів* діалогу культур виділяють такі: етнічний, національний, цивілізаційний.

Діалогічність означає внутрішньо характерну культурі настанову на співробітництво з іншою культурою, здатність до творчої взаємодії, відкритість. Діалогічність є органічно властивим природі будь-якої культури імпульсом, який відображається у специфічних формах етнічної самоідентифікації суб'єктів культури на межі різних культурних традицій. Причини діалогічності української культури полягають насамперед у її геополітичному становищі, що, починаючи від часів Київської Русі, перетворює наш тип культури як історичну цілісність на важливу контактну ланку між Сходом і Заходом, забезпечуючи безперервний та сповнений драматичних колізій процес діалогічної взаємодії слов'янських народів із народами багатьох регіонів Ойкумени.

Контрольні запитання за темою

1. Як філософи та культурологи описують кризу культури ХХ ст.?
2. У чому полягає криза культури?
3. Охарактеризуйте культуру як символічне явище. Хто з філософів додержувався цих поглядів на сучасну культуру? Розкрийте зміст цієї концепції.
4. Причини відчуження людини від культури. Умови виникнення проблеми відчуження людини від культури в сучасному світі.
5. Чому в ХХ ст. проблеми, з якими зіткнулася людина, можна назвати глобальними?
6. У чому причина виникнення глобальних проблем?
7. До чого може призвести соціокультурна криза нашого часу?

8. Розкрийте зміст футуристичної концепції Римського клубу.
9. Шляхи вирішення глобальних проблем людства.
10. Що таке діалогічність культур? Хто ввів це поняття та який його зміст?
11. Структура здійснення діалогу культур.
12. Чому діалогічність є базовою характеристикою української культури?
13. Опишіть універсальну модель сучасного здійснення культурного діалогу.

Література

1. Бердяев Н. Самопознание: Сочинения. Харьков : Фолио, 2001.
2. Бистрицький Є. Конфлікт культур та філософія толерантності. *І : журнал*. 2002. № 25. С. 130–150.
3. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат /пер. с нем. В. Руднева. URL : http://www.fidel-kastro.ru/philosophy/wittgenstein/1999_3_10.htm (дата обращения: 24.02.2019).
4. Ідея культури: виклики сучасної цивілізації / Е. Бистрицький та ін. Київ : Альтерпрес, 2003.

Електронне навчальне видання

Методичні вказівки
до практичних занять
із дисципліни «**Філософія культури**»
для студентів спеціальності 033 «*Філософія*»
освітнього ступеня «доктор філософії»
денної та заочної форм навчання

Відповідальний за випуск Н. Д. Світайло
Редактор О. В. Федяй
Комп'ютерне верстання О. П. Бойка

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 3,78. Обл.-вид. арк. 3,28

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.